

Geloof en geschiedenis

Serta Historica X

Voordrachten van leden van het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland

Geloof en geschiedenis

*Honderd jaren Gezelschap van
Christelijke Historici*

redactie

GERRIT SCHUTTE EN ROLF VAN DER WOUDE

Hilversum
Verloren
2020

Afbeelding op het omslag: Jan Luyken, Koning Ptolemeus Philadelphus bestudeert de Hebreeuwse wetsrollen, in Flavius Josephus, *Oude Geschiedenissen der Joden* (Amsterdam: Barent Visscher [e.a.]1698) II tegenover blz. 646.

ISBN 9789087048648

© 2020 De redactie & de auteurs

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Ten geleide	7
R. BISSCHOP, voorzitter	
1 Er staat geschreven, er is geschied	9
Honderd jaren Gezelschap van Christelijke historici in Nederland, 1920-2020	
GERRIT SCHUTTE	
<i>Bijlagen:</i>	
<i>I Bestuursleden 1920-2020: Voorzitters en Secretarissen</i>	33
<i>II Publicaties</i>	34
2 Honderd jaar Gezelschap van Christelijke Historici	43
Wie zijn wij en waar gaan we heen? Een essay	
ROLF VAN DER WOUDE	
3 Dames van 't Gezelschap	51
De betrokkenheid van vrouwen bij het honderd jaar oude Gezelschap	
PIETA VAN BEEK, JANNEKE DE JONG-SLAGMAN EN ANS VELTMAN-VAN DEN BOS	
<i>Bijlage:</i>	
<i>Van vrouwelijke leden die lid zijn of lid zijn geweest</i>	63
4 Wat heeft Eusebius met Herodotus van doen?	67
Continuïteit en discontinuïteit in de historiografie van de klassieke Oudheid en het Vroege christendom	
JAAP VAN AMERSFOORT	

5	‘Ahi Constantin, di quanto mal fu matre ...’ De ‘Konstantinische Wende’ als historiografisch probleem TOM HAGE	81
6	Tussen geestdrift en afschuw De kruistochten naar Jeruzalem in Nederlandse ogen door de eeuwen heen JAAP VAN MOOLENBROEK	99
7	Fidem non existere sine timore Dei Over boete, doop en christen-zijn in de middeleeuwen en aan het begin van de vroegmoderne tijd HERMAN SPEELMAN	115
8	Missie en zending en koloniale expansie Kerstening onder de Portugezen en de VOC JAAP VAN SLAGEREN	129
9	Liever Turks dan Paaps In theologisch perspectief LEENDERT J. JOOSSE	145
10	Profetische waarde van geschiedenis Bij Puriteinen en Coccejanen ROELOF BISSCHOP	159
11	De Verlichting vanuit nationaal perspectief JACOB VAN SLUIS	175
12	De financiering van de armenzorg tijdens de Bataafse Republiek AUKJE ZONDERGELD-HAMER	191
13	Het Friese Reveil Tussen vergrijzing en verheerlijking JAN DIRK WASSENAAR	207
	Personalia van de auteurs	223
	Register	227

Ten geleide

In 1920 werd een ‘Gezelschap van christelijke historici in Nederland’ opgericht door een elftal gepromoveerde historici, werkzaam in de kring van het christelijk middelbaar onderwijs en de Vrije Universiteit. Hun bedoeling was om af en toe bijeen te komen en onderwerpen uit de geschiedenis te bespreken die hen als christenen in het bijzonder interesseerden. Hoe staat een christen en wetenschapper tegenover de rol van het christelijk geloof in de geschiedenis, welke geschiedenis vertelt men aan de leerlingen en hoe? Veel van de voordrachten die op de halfjaarlijkse bijeenkomsten besproken werden, zijn in de loop van de tijd gepubliceerd in zes Lustrumbundels ‘Christendom en Geschiedenis’ en de reeks Serta Historica, waarvan dit het tiende deel is.

Het Gezelschap bestaat dus nog steeds – in tegenstelling tot soortgelijke organisaties die de jaren van de modernisering en ontzuiling van Nederland niet overleefden. En ook in het honderdste levensjaar van het Gezelschap klinkt de vraag naar de relatie tussen christendom en de studie van het verleden – misschien zelfs meer dan ooit, nu velen weinig kennis van het christelijk geloof meer bezitten. Deze jubileumbundel biedt, na een terugblik op de geschiedenis van het Gezelschap, een tiental kritische studies, hedendaagse visies op evenveel belangwekkende snijpunten waar geloof en geschiedenis elkaar ontmoeten.

Geloof en geschiedenis, dat was honderd jaren lang het werkterrein van Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland, en dat zal D.V. ook in de tweede eeuw de leden bezighouden.

Dr. R. Bisschop, voorzitter

I Er staat geschreven, er is geschied

*Honderd jaren Gezelschap van
Christelijke Historici in Nederland,
1920-2020*

GERRIT SCHUTTE

Het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland is op 31 maart 1920 opgericht in de bibliotheekkamer van de Christelijke HBS aan de Moreelsestraat in Amsterdam. Gastheer was de directeur van die school, dr. W.J. Kolkert, en de leiding van de bijeenkomst berustte bij prof. dr. A. Goslinga, hoogleraar geschiedenis aan de Vrije Universiteit, gesecondeerd door dr. H.J. Smit, leraar, en dr. Z.W. Sneller, medewerker Bureau 's Rijks Geschiedkundige Publicatien.¹ Alle aanwezigen stemden in met de oprichting van het Gezelschap en op voorstel van prof. dr. A.A. van Schelven, eveneens hoogleraar geschiedenis aan de VU, werd dat drietal erkend als voorzitter, secretaris en penningmeester.

De samenstelling van het groepje heren dat het Gezelschap oprichtte was niet toevallig: drie hoogleraren aan de Vrije Universiteit (de derde was de theoloog H.H. Kuyper), een archivaris (dr. J.C. Breen, Stadsarchief Amsterdam, bibliothecaris van de VU), een onderzoeker (Sneller), een dominee (dr. H. Kaajan) en vijf docenten bij het christelijk middelbaar onderwijs.² De rol van Goslinga en Van Schelven wijst in de richting van de initiatiefnemers, al werd vele jaren later die erepalm toegekend aan De Pater (die op die 31ste maart pas halverwege binnenkwam): bij het 30-jarig bestaan werd hij tot erelid benoemd en bij zijn 65ste verjaardag werd hij in de 70ste vergadering (5 januari 1953) vereerd met een bos bloemen, dit tot ongenoegen van de knorrige Goslinga, die op de volgende vergadering vroeg 'of we ons daarmee niet op een gevaarlijke weg bevinden: er zijn zoveel jubilea, het gevaar bestaat dat er onderscheid gemaakt wordt'.³ Niets menselijks was de mannenbroeders vreemd.

De rol van Goslinga en Van Schelven bij de oprichting is begrijpelijk. Zij waren in 1918 aangetreden aan de VU om een afdeling Geschiedenis op te bouwen en een christelijke, gereformeerde wetenschapsbeoefening ontwikkelen, en daartoe zochten zij in dat gezelschap medewerking.⁴ Hun opdracht was ook om studenten op te leiden en direct en indirect dienstbaar te zijn aan het christelijk (middelbaar) onderwijs, dat na de Onderwijspacifificatie van 1917 duidelijke groei toonde. Er bestond een tekort aan academisch opgeleide, orthodox-protestantse intellectuelen, en bovendien werd van de docenten op een christelijke school verwacht, geschiedenis te geven in christelijke geest – maar wat hield dat in? Van de VU werd verwacht hen daarbij te helpen. Het Gezelschap was voor Goslinga en Van Schelven dus de brug om hen te bereiken.⁶ Vandaar ook de doelstelling van het Gezelschap: ‘de bevordering van de studie der geschiedenis van christelijk standpunt en de versterking van het principieel gehalte van het historisch onderwijs aan de Christelijke school’. Of met andere woorden: ‘die gedeelten van de geschiedenis meer bijzonder te onderzoeken en mee te delen, welke behandeling voor hen, die de Christelijke levensbeschouwing zijn toegedaan, nader kan inlichten en versterken in hunne beginselen, en ook het christelijke onderwijs zoo mogelijk leiding te geven in de wijze, waarop een Christelijke geschiedenis beschouwing op die scholen tot haar recht zal kunnen komen’.⁷

Het was gezien die achtergrond niet vreemd dat die eerste elf leden van het Gezelschap allemaal Gereformeerd waren, maar al op die eerste vergadering werd duidelijk dat het niet de bedoeling was mensen met andere kerkelijke afkomst te weren. De doelstelling gaf dat ook aan: studie van de geschiedenis ‘in christelijke zin’. H.H. Kuyper kwam daarop gelijk met een reeks Hervormde kandidaten, van wie een handvol het lidmaatschap ook aanvaardden.⁸ Langzaam steeg dat aantal van zestien gepromoveerde academici (de doctorsbul bleef afgezien van zeldzame uitzonderingen steeds voorwaarde tot benoeming). Het Gezelschap verenigde historici van verscheiden richtingen: neerlandici, theologen, kerkhistorici, classici, juristen, historici met uiteenlopende vakterreinen. Die interdisciplinaire samenstelling was en is de kracht en charme van de bijeenkomsten.

Dienstbare, gelovige wetenschappers

Het oprichten van een afzonderlijk orthodox-protestants (christelijk betekende in die tijd: protestants!) gezelschap van historici was anno 1920

overigens te verwachten. In die tijd van nationalisme en rivaliserende mogelijkheden had de geschiedenis overal een belangrijke rol, en zeker ook in Nederland waar rivaliserende volksdelen hun identiteit en plaats zochten in het democratiserende en verzuilende Nederland. Sinds het laatste kwart van de negentiende eeuw domineerde een algemene, nationalistische historiografie, conservatief of wat meer liberaal, gestempeld door de streng vakwetenschappelijke geschiedbeoefening van Robert Fruin en gebaseerd op een objectivistische wetenschapstheorie. Een geschiedbeeld dus dat zich aankondigde als weergave van de feiten van de bronnen, partijloos, neutraal, onpartijdig en onweerlegbaar feitelijk juist.⁹ Het wilde uiteraard ook het onderwijs beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld met de verschijning van het met name voor HBS-leraren en -leerlingen bestemde *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1886).

In de emanciperende rooms-katholieke en orthodox-protestantse volksdelen (en onder marxisten en socialisten) bestonden bezwaren tegen Fruins wetenschapsopvatting en het erop gebaseerde beeld van Nederlands verleden. De voorman van de orthodoxe protestanten Groen van Prinsterer benadrukte dat geschiedwetenschap zonder waarden en normen onmogelijk is, objectief is pas wie partij kiest. En alles wat geschiedt, moet en kan volgens hem alleen beoordeeld worden naar Gods geschreven normen: er staat geschreven, er is geschied. Over de rol van de gereformeerde kerk, Oranje en de Regenten in de Nederlandse Republiek kwamen Groen en Fruin bijvoorbeeld tot zeer verschillende conclusies.

De katholieken en orthodoxe protestanten beschouwden onderwijs naar eigen overtuiging een plicht en recht. Zij zagen de eigen identiteit bevestigd in de geschiedenis en dus wilden zij geen door de liberaal-protestantse versie gestempeld geschiedenisonderwijs. In rooms-katholieke kring vervulde de huisarts-geschiedschrijver dr. W.J.F. Nuyens (1846-1909) een voortrekkersrol.¹⁰ Sinds 1904 stimuleerde het Thijmgenootschap ('Vereniging tot het Bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken') met name ook 'het katholiek aandeel in de beschrijving van het nationaal verleden', het liet zelfs een eigen *Historisch Tijdschrift* verschijnen (1921).¹¹ De orthodox-protestanten kenden een oude Gereformeerd-oran-gistische historiografie, actief in de zeventiende en achttiende eeuw, van de *Morghen-Wecker* van Baudartius (1612) tot Bilderdijs *Geschiedenis des Vaderlands* (1832 e.v.), terwijl in de negentiende eeuw een Marnix-Vereniging (1867-1889) een reeks bronnen publiceerde van de kerkstrijd in de zestiende eeuw (om een vrije kerk in een vrije staat).¹² Dan was er de imposante historiografische erfenis van Groen van Prinsterer (overleden in

1876), terwijl een cohort van schoolmeesters de traditie voortzette en populariseerde.¹³

Groens werk laten voortzetten en uitbouwen behoorde onmiskenbaar tot de ambities van Dr. A. Kuyper toen hij de VU stichtte. Een (neo)calvinistische geschiedwetenschap, een eigen historiografie was zijn streven. Maar pas in 1918 kreeg met de benoeming van Goslinga en Van Schelven het vak geschiedenis echt voet aan de grond op de VU. Van Deursen heeft er op gewezen dat Kuyper die eigen geschiedbeschouwing wel wilde zien onderwezen door geleerden die in Fruins vakwetenschappelijke beoefening doorkneed waren, en tot dan toe ontbraken kandidaten met die deskundigheid.¹⁴ Goslinga, Van Schelven en anderen die het Gezelschap oprichtten waren veelszins geestverwanten van Groen en hadden vragen bij het liberaal-nationalistische geschiedbeeld, maar ze waren niet zonder meer op zoek naar de bevestiging van de bestaande beelden van het verleden als inspiratie voor nu. Zij waren op zoek naar de werkelijkheid van die wereld, zij waren goede, deskundige wetenschappelijk onderzoekers. Zij wisten natuurlijk dat het christendom een intense belangstelling voor de geschiedenis heeft: geboorte, kruisdood en opstanding van Christus zijn in de evangeliën gedateerd.¹⁵ Ze kenden dus ook het belang van nadenken over geschiedenis en geschiedschrijving, en vandaar dat zij op die stichtingsvergadering een eerste voordracht over ‘Historie en leven’ beluisterden.¹⁶ Hun opstelling verwoordden zij in het kader van het Gezelschap sober maar duidelijk: ‘In waardeering van de wetenschappelijke productie van vrijzinnige zijde wilden zij bij niemand achterstaan, maar zij vroegen zich toch af, of daarin niet soms bepaalde factoren in het historisch gebeuren als bijzonder belangrijk werden voorgesteld ten koste van andere, en of zekere gedeelten van het materiaal niet meer aandacht verdienden dan hun daarin ten deel viel’. Daarom richtten zij het Gezelschap op, ‘ter bespreking van onderwerpen uit de geschiedenis ... welke hun in verband met hun levensbeschouwing meer in het bijzonder belang inboezemden’, en van hun eerste gezamenlijke publicatie hoopten zij dat die ‘zou bijdragen tot vermeerdering van de kennis en verdieping van het inzicht omtrent de beteekenis van het Christendom voor de geschiedenis’.¹⁷ In dat verband heeft het nadenken over de erfenis van Groen het Gezelschap niet alleen geleid tot de bundel *Groen's Ongehoof en Revolutie* (1949), maar tot een steeds voortgaande reeks van studies over Groen van Prinsterer.¹⁸

Lustrumbundels

Het Gezelschap was begonnen met twee maal per jaar bijeen te komen, op uiteenlopende plaatsen, met voorkeur voor het midden van het land (pas sinds enkele decennia is het nu permanent Utrecht), en om enkele voordrachten van leden (en een enkele gastspreker)¹⁹ aan te horen en te bespreken, en zo doet het Gezelschap nog steeds. Al direct lieten sommige leden die teksten publiceren, in bladen als *Tijdschrift voor Geschiedenis*, *Stemmen des Tijds*, maar al snel besprak men de mogelijkheid ze als Gezelschap te publiceren. Het leidde tot het besluit, bij elk lustrum een bundel te laten verschijnen, om te beginnen met de *Lustrumbundel Christendom en Historie* in 1925. Het werd gevolgd door bundels in 1931, 1937, 1944, 1949 en 1955 – de economische crisis eerst, oorlog en bezetting vervolgens verhinderden de beoogde regelmaat.²⁰

We mogen aannemen, dat men in de bundels de beste voordrachten op nam. Hoe probeerde het Gezelschap te voldoen aan de hoge eisen van hun zelfgekozen doelstelling? In de eerste drie bundels zijn 21 interessante studies opgenomen, allemaal voorbeelden van ‘Christendom en Historie’. De eerste bundel, uit 1925, kent acht, soms lange opstellen, samen 374 bladzijden.²¹ Hij opent, zeer gepast, met een opstel over de betekenis van het (veranderend) christendom voor de cultuur/samenleving in de loop der geschiedenis (H.J. Smit, ‘Christendom en Historie’). De tweede bijdrage gaat over de omgang met de geschiedenis: de mens moet rekening houden met het historisch geworden (die iets is van ‘openbaring van Gods plan’), maar het historisch geworden is niet zonder meer recht en goed (want de geschiedenis is niet alleen openbaring van Gods raadsplan maar bevat ook menselijke dwaling en ongerechtigheid) – men moet het historisch geworden altijd toetsen aan de geopenbaarde norm (A.A. van Schelven, ‘Historie en leven’).²² Dat is eigenlijk Groen van Prinsterer: er staat geschreven, daar is geschied – voor Groen was de eerste stelling de norm voor het beoordelen van de tweede. De zes volgende bijdragen, onderling niet verbonden, zijn detailstudies, stuk voor stuk goede studies die voor een deel dan ook herdrukt zijn. Twee bijdragen in de bundel vallen dus onder de ene doelstelling van het Gezelschap: de bestudering van de zin der geschiedenis, en de zes andere onder die andere doelstelling: onderwerpen die christelijke historici een andere nadruk of waardering geven, of als leemte ervaren.

Dat laatste was voor de redactie expliciet de reden tot verschijning van een tweede *Lustrumbundel* 1931 met zeven studies van ‘vraagstukken, die de rol van het Christendom in de geschiedenis en den invloed van onze

CHRISTENDOM EN HISTORIE

Dr. H. J. SMIT, Christendom en Historie.

Prof. Dr. A. A. van SCHELVEN, Historie en Leven.

Prof. Dr. H. WAGENVOORT, Marcus Aurelius en zijn verhouding tot het Christendom.

Prof. Mr. L. J. van APELDOORN, De Historische ontwikkeling van het recht omtrent de huweljkssluiting in ons land.

Prof. Dr. TH. L. HAITJEMA, Calvijn en de oorsprongen van ons Vaderlandsche Gereformeerde kerkrecht.

Dr. J. C. BREEN, Nederlandsche historiographie van Gereformeerde zijde in de 17de en 18de eeuw.

Prof. Dr. Z. W. SNELLER, Willem van Hogendorp en zijn verhouding tot het reveil.

Prof. Dr. A. GOSLINGA, Het conflict Groen-van der Brugghen.

LUSTRUMBUNDEL MCMXXV